

K problematice vzniku a struktury německých teritoriálních států.

Dagmar Baumannová

Geneze německého teritoriálního státu patří bezesporu do okruhu nejdiskutovanějších otázek vztahujících se svojí podstatou na globální sféru německého státu období feudalismu.¹ Je to soubor problémů právně — správního a sociálně — ekonomického charakteru. Jedná se o dlouhodobý, složitý dějinný proces, jenž měl své kořeny v počátcích vzniku německého státu a svého završení dosáhl v 15. — 16. stol.

Většina buržoazních historiků chápala partikularizační proces na území Německa jako výhradně německé specifikum, poněvadž Německo setrvalo v důsledku rozličných historických aspektů jediné v západní Evropě (nebereme-li v úvahu problematiku italskou) ve stavu tzv. roztříštěnosti, která se staletími stále více prohlubovala. Z hlediska obecně historického zůstalo Německo výlučné pouze výsledkem. Všechny evropské státy prošly v podstatě stadiem feudální roztříštěnosti, která však neznamenal v historickém procesu etatizace nic určujícího. Zdá se, že příčiny německého partikularismu byly daleko hlubší, neulpěly pouze na aspektech politických, ale zasáhly hluboce — a to je podstatné — do vnitřní struktury právně-ekonomické.

Teritoriální stát, který vzešel z podhoubí ideologických, správních a ekonomických specifik německého feudálního státu, lze s plným oprávněním charakterizovat v klasické podobě od pol. 15. stol. Naším úkolem je objasnit skutečnost, proč právě na německém území došlo k atomizujícímu procesu, který předznamenal tak výrazně specifikum vývoje středověkého a raně novověkého státu v Německu.

Při zkoumání historiografie problému německého teritoriálního státu je na první pohled zřejmé, že značnou práci v této oblasti vykonala buržoazní historiografie 19. a počátku 20. stol. (Z marxistického hlediska se začala teritoriální problematika řešit od r. 1945). V tomto časovém rozmezí vznikly značně ceněné práce, jejichž základním cílem bylo řešení otázky německého feudálního státu, jeho historické funkce a vnitřní struktury. Onen přílišný zájem, vyplývající z politicko-ideologického niveau Německa konce minulého a počátku 20. stol., vedl však k určité nepřehlednosti a silné subjektivnosti koncepcí dané problema-

tiky, což se do určité míry projevilo i na současném západoněmeckém bádání.²

Německý etatizační proces v období feudalismu se stal základním okruhem problémů právních medievalistů.³ Státoprávní bádání zapustilo systematicky své kořeny v Německu od 18. stol. — nebereme-li v úvahu pokusy o řešení státoprávní teorie koncem středověku a počátkem novověku — a vytvořilo několik zásadních teorií o vzniku státu jako historicky podmíněné společensko-právní kategorie. Velkého významu dosáhla tzv. patrimoniální teorie, jejímž tvůrcem byl bernský právník C. L. v. Haller.⁴ Teorie patrimoniálního státu není však Hallerovým originálním pokusem o výklad podstaty feudálního státu. Jde vlastně o typický produkt německého státoprávního myšlení, jež bylo dáno odlišným historickým etatizačním procesem.⁵ V německé oblasti je až do 19. stol. zjevný starší patrimoniální správně-právní princip, jenž stojí v rozporu k teorii o tzv. juristickém subjektu státu a vládci pouze jako státním orgánu. Tato skutečnost je v přímé závislosti na německé politické situaci zejména 2. pol. 19. stol., kdy zde dochází svébytným způsobem ke změně poměru stát — společnost.

Dle názoru některých německých právních historiků je zřejmé, že myšlenka patrimoniálního státu byla zformována německými právníky 18. stol., kteří hledali právní podklad k potvrzení historické státnosti německých teritorií. Právní teorie již od 16. stol. bojovala o uznání jejich právní samostatnosti a tím přirozeně o přiznání právní subjektivity teritoria a uplatnění jeho nároků. Při konfrontaci patrimoniální teorie s historickou skutečností však zjistíme, že stojí v přímém protikladu k výpovědi jednotlivých pramenů. Zdá se tedy, že je cizorodým, uměle vytvořeným prvkem, který nelze přímočaře aplikovat na historickou danost.

K. Fr. Eichhorn, zakladatel německé historicko-právní školy, se pokusil na rozdíl od Hallerovy víceméně abstraktní teorie svůj výklad k německému feudálnímu státu aplikovat na historickou skutečnost, používaje přitom moderní právní terminologie. Nepředkládá nám žádný obecný systém o veřejno-právním nebo soukromo-právním charakteru německého feudálního státu, ale snaží se ve svých studiích⁶ tento problém důsledně aplikovat na konkrétní problémy. Ve svých analýzách Eichhorn explikuje základní faktory feudálního státu, které určují jeho svébytnou formu, tj. vztah církev — stát, etické prvky lenního systému, ekonomicko-sociální důsledky lenního systému aj. Zvláštní důraz věnuje vazbě faktického výkonu moci a ekonomického faktoru. V systému dělení moci platí subordinační pravidlo, každý řídí svůj díl, ale je kontrolován ve svých právech vyšší mocí. Porušení této kontroly může znamenat určité uvolnění vazby a prostor pro výkon samostatné moci (vznik teritoria). Eichhorn zdůrazňuje také princip rozpornosti středověkého

univerzalismu a partikularismu, který se promítá do samotné struktury společnosti (sociální hierarchie, diferenciacie práv aj.).

Eichhornův žák H. Leo⁷ podrobil kritice principy osvícenské státovédy. Haller, podle něho preferuje soukromo-právní charakter státu a zcela opomíjí právní specifikum německého teritoria tím, že akcentuje závislost na římském právním systému. V Leově typologii historických forem státu je za nejstarší formu považován patriarchální typ založený na schématu stát – rodina jako společenský mikroorganismus, který se mu jeví jako prototyp státní formy. Kategorie státu se mu jeví jako nadčasová veličina, která není odvislá od určitého stupně vývoje lidské společnosti. Lenní stát je pak druh patriarchální formy s příměsí militaristického prvku.

Značnou měrou zasáhla do řešení otázek státovédní problematiky teorie tzv. korporativního státu O. Gierkeho.⁸ Starší období německých dějin charakterizuje Gierke jako přechod patriarchálního panství k patrimonialismu a k tzv. zvěcnění (Verdinglichung) poddanského svazku. Vláda feudálů se začíná vyznačovat stále více soukromoprávním charakterem.⁹

Páteří Gierkovy teorie se stalo vymezení základních kategorií společenství a panství, které se promítaly po celý středověk v sociálně právní skutečnosti. V období feudalismu neexistuje podle Gierkeho veřejná správa v klasickém slova smyslu, nýbrž je kompenzována správou korporativního typu. Systém státu jako správně politického elementu se objevuje až ve středověkých německých městech a později v zemských společenstvích ve Švýcarsku a Frísku.

V 70. letech 19. stol. se objevila práce G. Waitze, která výrazně specifikovala obecnou problematiku německého feudálního státu.¹⁰ Je také bezesporu velkou zásluhou a přínosem Waitzovým, že zobecnil některé momenty mechanismu vzniku feudálních států a neomezil se pouze na německé specifikum.¹¹

Velkou odezvou v řešení otázky německého feudálního státu z aspektu obecné státovédy našla (zejména v pracích v. Belowových) veřejno-právní koncepce R. Sohma.¹² Sohm bezprostředně navazuje na práce P. Rotha.¹³ Sohm se snažil dokázat na modelu veřejno-právní oblasti (soudní oblasti) karlovského období, že raný německý stát můžeme chápat jako silně centralizovaný právní subjekt. Nelze popřít, že Sohm byl do určité míry ovlivněn gallo-římskou teorií (Fustel de Coulanges). Podrobil také kritice ekonomickou teorii historicko-právní školy (Maurer, Gierke). Podle jeho názoru tato koncepce proměnila francouzskou říši ve velký zemědělský statek a vládu v selské hospodářství.¹⁴

Sohmově teorii však nelze upřít jistou jednoznačnost a zejména přecenění funkce právní ideje, která je dle jeho náhledu hybnou a aktivní silou a vlastní funkcí německého feudálního státu.¹⁵

U Sohma je velmi zajímavé tvrzení, že právo jako kategorie je pouze zákonem státu. Také staroněmecký stát, tvrdí Sohm, je právním ochráncem a disponuje tzv. státní mocí. Je to tedy stát v moderním slova smyslu a jeho moc je suverenní. V oblasti politické správy je francký panovník suverénem, v jurisdikci se stále uplatňuje starogermánský princip.

K obecné státovédní problematice Německa období feudalismu se vyjádřil i A. Dopsch, třebaže těžiště jeho prací bylo určeno zejména ekonomickými otázkami.¹⁶ Dopsch zastává myšlenku právní suverenity německého feudálního státu. Idea říše jako samostatného právního subjektu není vázána až na období volebního principu, ale její existenci lze předpokládat od samého začátku. Teritoria nejsou samostatnými státy, ale územními celky udělovanými feudálům pouze v léno.¹⁷ Dopsch se staví proti myšlence nadčasového pojetí říše a chce dokázat její plnou politickou životnost. Suverenitu jako nejvyšší princip veřejno-právního charakteru vlastní pouze panovník, jednotlivá knížata se nemohou od říše oddělit.¹⁸

Teorii o právním subjektu říše podporuje podle Dopsche existence říšského práva. Kurfiřti od poloviny 13. stol. plní funkci státních orgánů — pojítkem jsou říšské sněmy. Zdá se však, že tento pohled značně celou problematiku zjednodušuje. Již sama funkce a postavení kurfiřtů v říši a ve vztahu k ní je dvojznačná — kurfiřti sice plní funkce veřejno-právního charakteru v celoříšském systému, ale tato skutečnost nevylučuje formu jejich soukromo-právního vlivu z aspektu jejich postavení jako držitelů samostatných teritorií. Můžeme tak říci, že sice existuje říšská správa, ale je zeslabována zevnitř druhotnou funkcí představitelů jejího vlastního veřejno-správního aparátu. Udělením výsostných práv feudálům, jejich vyčleněním z přímého panovnického vlivu se vsunul mezi osobu panovníka a státu mezičlánek (porušení přímé vazby),¹⁹ který ale nenarušil vlastní charakter státnosti.

Již záhy se v důsledku systematického bádání na poli obecné státovědy vytvořil prostor pro řešení nejen podstaty německého feudálního státu, ale i jeho výrazného specifika — teritoria.

Objevila se řada prací, které se snažily teritoriální problematiku řešit z aspektů ekonomicko-sociálních (Bluntschli)²⁰ a správně-právních (Dahlmann, Stahl, Mohl).²¹ Nejvíce propracoval v tomto směru správně-právní oblast G. v. Below.²²

Svoji zásadní koncepci o charakteru a funkci německého středověkého státu obecně, uveřejnil v. Below ve své stěžejní práci o německém státu, kterou dokončil v r. 1914.²³ Marxistická historiografie spatřuje v této práci odraz pangermánské koncepce, která byla jedním z ideologických směrů, jež ovlivnily značnou měrou v. Belowovy práce, zejména v souvislosti s problematikou italské politiky německých císařů.²⁴ Při vlastním rozboru vnitřní struktury německého feudálního státu vychází v. Below

z lenního systému a z principu lenního práva. Jako právní historik a jako teoretik veřejno-právního systému byl veden snahou dokázat, že středověk znal stát jako správně-právní kategorii, jako instituci a že v žádném případě nešlo pouze o soubor soukromo-právních vztahů, jak se snažila dokázat zejména patrimoniální teorie.

Dalším problémem, který v. Belowa zaujal, byl poměr feudální koncepce práva k vnitřní struktuře státu za feudalismu. Podle v. Belowa neexistuje zásadní rozdíl mezi pojetím feudální a novověké státní formy. Jedním ze styčných bodů je poddanský svazek (Untertanenverband), který byl v období feudalismu pouze přerušen a přetrval ve změněné podobě hluboko do novověku. Rozdíl mezi státem feudálního a novověkého typu tkví právě v právní organizaci a správní praxi a ve vzniku celého komplexu nových státních úkolů, které dříve neexistovaly.

Při analýze příčin teritorializace německého státu zdůraznil v. Below zejména podstatu poddanského svazku, který byl procesem feudalizace prolomen, ale nezanikl jím, delegaci hrabské moci panovníkem a vznik teritoriálních knížectví z této podstaty; značně také rozpracoval hrabskou teorii. Teritoriální proces se podle v. Belowa vyvíjel dvěma cestami: a) centrálně (jádro spočívá v původní jurisdikci) a b) lokálně (lokální moc vzniká z opozice proti státní pravomoci Grundherr—Landesherr). v. Below hájí teorii vzniku teritoriální moci z hrabského principu.²⁵ S opozicí proti hrabské teorii vystoupil G. Seeliger.²⁶ Jedním z hlavních problémů, které se staly spornými body v teoriích v. Belowa a Seeligera, byla otázka významu a historické úlohy tzv. oblasti panské pravomoci (Bannherrschaft). Tento problém úzce souvisí se Seeligerovou teorií funkce tzv. obvodů pravomoci resp. jejího výkonu (Bannbezirke). Tyto formy vznikly přímo z podstaty správně-právní kompetence statku (tzv. Grundherrschaft). Oblasti panovnické pravomoci jsou založeny na stejném právním principu jako správně-právní kompetence statku.

Z předcházejícího rozboru je zřejmé, že většina zájmu německé historiografie 19. a poč. 20. stol. se týkala především otázek správně-právního charakteru. Bylo to také jistě způsobeno dominantním postavením právně-historické školy, která výrazně ovlivnila charakter německé medievalistiky.

Opomíjena však nezůstala v této souvislosti ani problematika ekonomická (ekonomický směr právně-historické školy). Zájem badatelů se uplatnil především v řešení vnitřních hospodářských struktur feudální společnosti (Schmoller, Wittich aj.). Výklad ekonomických problémů feudálního státu směřoval celé 19. a poč. 20. stol. od čistě agrární teorie²⁷ k problematice statku²⁸ a z něho vyplývajících důsledků pro teritoriální problematiku (v. Maurer, Lamprecht).

Problematika německého feudálního státu a vzniku teritorií poutá svoji pozornost i v současné západoněmecké historiografii.²⁹ Dominuje

zde teorie teritoriálního státu jako moderní státní formy, ve které je spatřován předobraz vývoje německé státnosti.³⁰ Vývoj státu v německých dějinách je pojmán jako pohyb a rozpor uvnitř vládnoucí třídy, zatímco změny v ekonomické oblasti, důsledky těchto změn a problematika třídního boje jsou pouze sekundární jevy.³¹ Marxistická historiografie naopak chápe problematiku státu jako historické kategorie především z aspektu třídního boje – ten je rozhodujícím kritériem státního principu.³²

Faktem také zůstává skutečnost, že otázky teritorializace Německa jsou v koncepcích současné západoněmecké historiografie přetíženy negativním dědictvím tradice a subjektivistickými hledisky. Problém teritorií je transformován na otázku po smyslu německých dějin vůbec. Uspokojivě není rozpracována ani terminologie. Okruh termínů, které vytvořila pro celou teritoriální problematiku historicko-právní škola, není úměrná novému historiografickému přístupu. Jedním z hlavních nedostatků je však skutečnost absence srovnávací studie teritorií v rozličných periodách jejich vývoje.³³

V konkrétní problematice razí západoněmecká historiografie tezi, že středověký stát byl založen na závislosti a personálních svazcích a ne na svrchované moci nad určitým teritoriem. Akceptuje tím vlastně starší patrimoniální teorii (ne Flächenstaat ale Personalverbandstaat). Změny ve vládním systému nastávají ve 13. stol. v důsledku vzniku teritorií. V této době se začíná objevovat moderní typ státu (tzv. Flächenstaat).³⁴ Teritorium se v pojetí současné západoněmecké historiografie rovná do jisté míry formě moderního státu (Anstaltstaat), kdy vláda spočívá na principu monismu a vlády nad teritoriem (monistische Flächenherrschaftsstaat).³⁵

Západoněmecká historiografie věnuje také velkou pozornost studiu příčin teritoriálního rozpadu a vzniku teritorií. Příčiny partikularizačního procesu vidí v podstatě v několika momentech – rozvoj feudálního vlastnictví, okleštění panovnické moci v důsledku propůjčení určitých práv do rukou feudálů (Hoheitsrechte), hrabská jurisdikce, propůjčení veřejné moci (Bannleihe) a výkon práv vznikajících v souvislosti s kolonizací země (Rodungsrechte).³⁶

Výrazně zasáhl z buržoazního aspektu do problematiky teritorií a státu rakouský historik působící v NSR O. Brunner.³⁷ Brunner vychází ve svém systému z principu protikladu dějin moci (Machtsgeschichte) a dějin právních (Rechtsgeschichte). Politické dění za feudalismu se koncentruje do principu boje o právo. Tato idea je tak silná, že se i usurpátorský zcela alegitimní princip může změnit ve formu plně odůvodnitelnou. Princip ochrany má ve středověku ústřední význam. Každý jedinec se řídí nebo je řízen specifickým právem, což má za následek velkou spleť právních norem. Podstatu říše nelze chápat pouze z aspektu královské

moci, nýbrž také z hlediska zeměpanství. Bez právní kategorie země nejsme schopni zhodnotit úkoly vládce a říšského zřízení v plném rozsahu. Hrabství, velmi proměnlivá oblast královské domény, směřuje k tomu stát se sama zemí.³⁸ Lidé usazení v hrabství se projevují jako národ (*populus*, *Landleute*, *conprovinciales*). Ve 12. stol. ztratilo německé království bezprostřední zeměprávní panství nad kmenovými zeměmi. Cesta k teritoriální vládě feudálů byla tímto otevřena. Vztah mezi říší a zeměmi je částečně udržován lenním systémem. Brunner popírá jednoznačnost tvrzení o prosazení plošné formy státu během 12. – 13. stol. Ve skutečnosti jsou evropské státy od franckého období smíšenou formou státu plošného a personálního.³⁹ Brunner koncipuje kategorii země jako právního subjektu. Je to podle něho oblast, kde vykonává svou moc zemské právo. Země je tedy rovna právní jednotě a vzniká pouze ve spojení s právem. Je nepochybně zajímavé, že Brunner brojí proti právně-historickým systémům, ale sám vytváří obraz země značně abstraktní.

Zvláštní okruh dosud ne dosti uspokojivě vyřešených otázek tvoří v buržoazní historiografii problematika právního opodstatnění teritorií, vznik tzv. zemských práv a vývoj právního principu teritoria vůbec. Právně-historická škola, která sice vybudovala systematizovaný právní pohled na teritoriální problematiku, se přesto vývojem teritoriálního práva nijak zvláště nezabývala (poněkud v. Below a Brunner). V současné historické produkci je počet prací soustředících se na tuto problematiku mizivý. Otázkami se zabývají pouze ty studie, které jsou zaměřeny na historický vývoj správní struktury teritorií. Je fakt, že německá státověda, počínaje 16. stol. a zejména v 17. – 18. stol. (Pufendorf, Moser), nikterak neopomíjela právní situaci teritorií, ale nahlížela otázku v hlavní míře z aspektu politicko-historické praxe.⁴⁰ Souviselo to bezprostředně s upevňováním moci teritoriálních dynastií a s jejich vlastní teritoriální politikou. Většina případů měla výrazně pragmatický charakter a jen minimálně se jednalo o pokusy retrospektivního výkladu.⁴¹

Po II. světové válce zasáhla výrazně do řešení problematiky německého feudálního státu a vzniku teritorií marxistická historiografie NDR a SSSR. Na rozdíl od státovědních teorií buržoazního bádání řeší marxistická historiografie otázku státu jako společensko-historické kategorie, jejíž vznik a vývoj je podmíněn odrazem disharmonie třídních vztahů a je výslednicí třídního boje.⁴² Stát je nutno chápat z aspektu teritoriálního a mocenského.⁴³ (problém institucí veřejné moci). Obecně platné závěry marxistické státovědy jsou aplikovány na konkrétní problematiku německého feudálního státu.⁴⁴ Hlavním účelem státu v období feudalismu je zajišťování ozbrojené moci při vykonávání ekonomického útlaku privilegované menšiny a upevňování politicko-ekonomické moci feudalů. Podstatný pro charakter feudálního státu je vnější faktor – dobývání

nebo obrana území. Soudní pravomoc a moc disponovat ozbrojenými složkami jsou bezprostředním výrazem státnosti.

Pro současnou historiografii NDR je příznačné, že se ve většině případů ubírá cestou komplexního hodnocení problematiky německého feudálního státu a daleko méně jsou rozpracovány otázky specifík teritorií.⁴⁵ (Barthmuß, Müller-Mertens, Koch, Czok, Hoyer, Töpfer, Engelová). Teritoriální stát je v marxistické historiografii chápán jako mocenský nástroj vládnoucí feudalitě, která uplatňovala svoji politicko-ekonomickou moc na základě vlastnictví velkostatků, partikularistické politiky a výsostných práv v určité oblasti uvnitř říšského teritoria.⁴⁶

Sovětský historik A. I. Neusychin⁴⁷ klade při analýze teritoriální problematiky velký důraz na vlastní vznik teritoriální moci, kterou odvozuje z nedostatečného vývoje německého feudalismu, z významu a funkce imunit a fojtství v sekundární rovině.⁴⁸ Značný význam v teritorializačním procesu přikládá i politice — zejména italské — německých císařů a vidí v ní jeden z hlavních ideologických momentů v procesu oslabení centrální moci. V 10. stol. představuje Německo konglomerát vévodství, od 13. stol. skupiny teritoriálních knížectví. Do 11. stol. je Německo ještě značně centralizovaný politický celek, od 12. stol. — když se v Evropě konstituují velké státní celky — Německo čím dále tím více prostupuje decentralizační proces. Neusychin tedy považuje za klasickou dobu feudální rozdrobenosti a tím i počátky vzniku teritoriální moci 12. — 13. stol., i když kořeny shledává již v 10. stol.

II.

Typ německého teritoriálního státu⁴⁹ je ve svém historickém vývoji charakterizován několika vývojovými stupni, které jsou adekvátní jeho správně-právnímu zařazení vždy do určité etapy vnitřního vývoje německých ekonomicko-sociálních a správně-právních dějin.

Jednotlivé vývojové fáze teritoriálního státu lze utřídit do tří kategorií:

a) raná forma (starší a mladší typ) — můžeme ji vymezit 11. — 14. stol. Je charakteristická vznikem emancipované teritoriální moci feudála nad určitým, ještě volným souborem ekonomických, sociálních a správních principů, výžících se na konkrétní, pod jeho bezprostřední vládou se nacházející oblast.⁵⁰ V mladším období (konec 14. stol.) začíná teritorium nabývat určitého právního opodstatnění a počíná fungovat jako samostatný mechanismus na právních principech. Pro toto období je typická důsledná péče vlastníků teritorií o vnitřní vývoj jak po stránce správní, tak sociální a ekonomické. Vymezení hranice právní formy teritoria je později dáno vznikem a upevněním tzv. zemského (teritoriálního) práva.⁵¹ Teritorium vykazuje znaky patrimonialismu, chová se více jako feudální panství, má výrazně soukromo-právní charakter. Jako správně-právní kategorie je teritorium založeno plně na principu

lenního práva. V teritoriálním státě se postupem doby začíná tato vazba trhat, až je téměř potlačena.

b) přechodná forma — je reprezentována stavovským státem, čili dualistickou formou správně-právního charakteru státní moci. Je to typ, který výrazně poznamenal cestu teritoria k právní formě teritoriálního státu, pohlížíme-li na otázku z aspektu historické praxe. Až do 16. stol. jsme pak svědky koexistence teritoriální moci a stavovské státní formy a zápasu těchto dvou složek o nadvládu. Ze zápasu vítězně, i když oslabena, vyšla teritoriální moc feudála.

c) klasická forma — je příznačná pro období od pol. 16. stol. a trvala de facto až do sjednocení Německa. Je to teritoriální stát rozvinuté podoby, který pevně zakotvil v monarchisticko-absolutistickém systému.⁵²

Povšimněme si nyní blíže příčin vzniku struktury a funkce německých teritorií, který se i přes jisté subjektivní zvláštnosti v podstatě v obecném systému kryl a dá se tedy do jisté míry zobecnit.

Systém vzniku a podstaty struktury teritoriálních států je možno určit analýzou jednotlivých historicky daných faktorů, které spolupůsobily na výrazných přeměnách správně-právní podstaty německého feudálního státu a předurčily jeho vývoj přes feudální partikularismus až po vznik samostatných teritoriálních jednotek, které v průběhu dějinného vývoje vykazovaly celou řadu znaků, jež je předurčovaly k tomu, aby byly chápány jako samostatné státní celky.

Jedná se o hrabství, statek, imunitu a fojtství. Tyto soubory správně-ekonomických vztahů určených právně jsou v historiografii uznávány jako příčiny vzniku teritorií. Působily přirozeně neizolovaně, ale ve vzájemných propojeních kombinovaných politickými danostmi.

H r a b s t v í

Hrabství je považováno za základní správní jednotku v systému francké územní správy od počátku merovejského období.⁵³ Ke vzniku hrabských obvodů vedly zejména politické aspekty. V čele hrabské jednotky stál hrabě (comes), úředník královské správy, dosazovaný ve starším období přímo králem. Úřad v sobě slučoval soudní a vojenskou pravomoc.⁵⁴ Z počátku neměl tak přísně vymezenou kompetenci a proto lze v zásadě rozlišit ve vývoji tohoto úřadu dvě fáze — a) starofrancký hrabě (merovejské období) a b) novofrancký typ příznačný pro pozdně merovejské období a období raně karlovské. Za vlády Karla Velikého pak dochází k setření rozdílu mezi těmito dvěma formami. Hrabě měl pravomoc i královského úředníka a fiskální kompetenci. Z příjmů, které byly pravidelně odváděny do královské komory, připadala třetina hraběti. K dalším výhodám patřilo i právo využití statků ležících v jeho správní oblasti. Postupem doby nabývalo užívání těchto statků vlastnic-

kého charakteru souvisejícího s úřadem (*res comitatus, fiscus comitatus*).⁵⁵ Hrabata se postupně vymaňovala z přímého vlivu na panovnické moci a stávala se více nezávislými.⁵⁶ Zatímco za Karla Velikého byl tento proces emancipačního charakteru narušen v souvislosti s centralizačními snahami krále, za jeho nástupců se však začal silně prosazovat a byl prakticky uzákoněn za vlády Karla II. v tzv. kapituláři z Kiersy (877). V pokarlovském období patřilo do kompetence hraběte právo dosadit svého nástupce, určit své podřízené úředníky v hrabství a etablovat tzv. *missi* bez královského povolení. Zcela zvláštního postavení se domohl hrabě v oblasti pohraničních území, kde byla soustředěna vojenská moc. V rukou těchto hrabat se spojila obrovská pravomoc, zejména tehdy, když hrabě spojil i více hrabských celků dohromady (*prefectus limitis, comes marcas, marchio*).⁵⁷

Hraběcí úřad přežil v podstatě nerušeně zánik francké říše a neustálým oklešťováním královských práv ochromoval postupně vazbu na centrální moc a vytvořil tak jádro ke vzniku tzv. teritoriální svrchovanosti, která se stala, jak jsme již dříve poznamenali, základem procesu partikularizace a základem pro vytvoření teritorií. Nemůžeme však předpokládat, že by nově vznikající teritoria navazovala bezprostředně topograficky na stará karlovská hrabství.⁵⁸

S t a t e k

V celkové koncepci teorie vzniku teritorií sehrála významnou roli problematika tzv. vlády nad statkem (*Grundherrschaft*), ve vztahu „*Grundschaft – Grundherrschaft*“.⁵⁹ Jedná se vlastně o vládu nad půdou a poddanými, kteří na půdě sedí. Je to *de facto* nejmenší jednotka v celé složité stavbě teritoria. Rozdíl mezi zeměvládou a vládou nad statkem tkví v podstatě ovládaného objektu. Statek leží v zemi a je její přímou součástí.⁶⁰ Vlastníci statku získávají různými způsoby veřejná práva (*imunity* aj.). Jádrem moci zůstává ale statek v úzkém ekonomickém pojetí. Je to prvek, který zde zůstává i po případném pozdějším pozbytí některých práv. Z aspektu státoprávního se jeví vznik vlády nad statkem a присвоjení si veřejných práv jako porušení a oslabení původního poddanského svazku a v důsledku pak jako jedna z příčin feudální roztržitosti. Vláda nad statkem reprezentuje tedy vlastnictví ekonomické jednotky (*Grundschaft*) akceptující veřejno-právní funkce. Vláda nad statkem (*Grundherrschaft*) se nevyskytuje jako uzavřená forma *latifundia*, jež pak nad celou oblastí vykonává veřejné právo, ale jeho typickou formou je systém rozptýlu jednotlivých součástí vlastnického komplexu. Statky a vesnice se nacházejí na více místech a nejsou soustředěny v jedné oblasti. Centrem panství je dvorec, kde je usazena rodina feudála. Dvorec je zvláštním okrskem chráněným *imunitou*. Podle germánského práva má feudál moc nad všemi lidmi u něho usaze-

nými, jak svobodnými, tak nesvobodnými. Jeho povinností je chránit je a požadovat od nich plnou závislost.

Vedle práv a nároků, které mu plynou přímo z vlády nad statkem, přistupuje u vlastníka aspekt správní a soudní pravomoci. Do těchto kategorií lze zahrnout právo výběru daní, přidělování robotních povinností a trestní právo vůči poddaným. Správa jednotlivých vesnic a osad je spojena v klasické podobě především s nižší soudní pravomocí (*Niedergerichtsbarkeit*) nad všemi případy lehčího rázu. V případě nesvobodných má feudál právo i hrdelní jurisdikce (*Hochgerichtsbarkeit*).⁶¹ Nižší soudní pravomoc chápeme ve dvojím slova smyslu – užší a širší. Užší pravomoc má výrazně soukromoprávní charakter – je vykonávána přímo na statku a zahrnuje bezprostřední okruh poddaných. Širší pravomoc (*höhere Niedergerichtsbarkeit*) má veřejnoprávní charakter, který je odvozen od teritoriálního práva. Při vzniku jurisdikce vykonávané přímo na statku feudála musíme rozlišovat vnější a vnitřní vývoj. Vnější vývoj je charakterizován nutným předpokladem zásahu do veřejnoprávní sféry a vnitřní vývoj je typický vytvořením norem uvnitř samotného procesu osobní a majetkové závislosti.⁶²

I m u n i t a

Problém imunity lze z obecného právně historického aspektu chápat jako prvek právního systému tradujícího se již v klasickém římském právu jako důležitý faktor ekonomicko-sociální, ale zároveň můžeme o imunitě hovořit jako o činiteli, který spolupůsobil na proces vytváření feudální moci v západní Evropě.⁶³

Imunita, vyskytující se v systému franckého práva jako důležitý fenomén (*emunitas* od 6. stol.), měla svůj počátek v právní fixaci franckého korunního majetku, tj. domén přináležejících do přímého vlastnictví panovníka. Postupně se právo imunity rozšířilo na statky a osoby duchovních feudálů a později získávají imunitní práva i feudálové světské. V podstatě však v merovejském období převažovalo právo imunit ve správě církevních oblastí. Imunitní privilegia platná pouze pro světské feudály téměř neexistovala. Tato skutečnost byla výrazná již na počátku vývoje imunitního systému feudalismu a byla charakterizována i pozdějšími teritoriálními celky vrcholného feudalismu.

Účinek imunity se vztahoval na věci a osoby sídlící nebo se nacházející na majetku držitele imunity a spadající pod jeho právní moc.⁶⁴

S problematikou imunit souvisí i otázka tzv. samostatné soudní pravomoci vyrůstající původně z moci úřední. Podle některých badatelů zahrnovala imunita v karlovském období soudní pravomoc držitelů imunity. Tato jurisdikce byla zpočátku značně omezena a obsahovala pouze případy fiskálního charakteru (tzv. *Friedengeld* aj.). Byly z ní vyloučeny případy hrdelního práva (*causae maiores*) a „*causae minores*“,

které spadaly do kompetence pána oblasti, se rozhodovaly před zvláštním soudem. Imunity však nevytvořily samy od sebe žádné nové formy pravomoci, nýbrž jen zajišťovaly staré, které souvisely se statkem (zejména proti útokům veřejných úředníků). Udělení imunit zajišťovalo právo závislého jedince při spáchání nějakého přestupku, aby nebyl odveden zástupci veřejné moci z obvodu svého pána bez jeho svolení.

Velké spory se také vedou o právní charakter imunit – zda lze hovořit o soukromoprávním nebo veřejnoprávním charakteru. Zdá se však, že tento problém není zdaleka tak podstatný pro specifikum teritoriální otázky, jako dosah a míra práv držitele imunity. Většina práv, která feudál kdysi vykonával v rámci své imunity, přísluší v modelu moderního státu výhradně veřejnoprávním institucím.

F o j t s t v í

S rozšiřováním imunitních svobod a s rozvojem lenního systému souvisí vznik a růst významu fojtského úřadu. Majitelé statků a držitelé imunit ustavovali zvláštní úředníky, do jejichž kompetence spadala správa uvnitř jednotlivých panství a imunitních oblastí. Fojti vlastně zprostředkovávali – zejména v soudní oblasti – vztah mezi právní mocí veřejnou a lokální. Úřad sám byl velmi starého původu, sahal svými počátky – v souvislosti se správou církevních oblastí – až do období pozdně římského. Církev se těmito úředníky nechávala zastupovat ve sporech a v jiných právních záležitostech. Míra dosahu soudních práv se u fojta měnila v souvislosti s rozšiřováním imunitních práv a s rostoucím právním významem úřadu.⁶⁵ Funkce fojta jako zástupce církve přešla i do franckého správního systému (*advocati et defensores*) a za Karlovců se jejich moc rozšířila i na statky. Jestliže majetek zahrnoval více hrabství, byl pro každé stanoven jeden fojt. Až do pokarlovské doby sama funkce nevytvářela ještě předpoklady ke změně v dědičný úřad. Postupem času se však fojtský úřad dědičným stal a nabyl tak charakteru jistého mocenského významu.

Ze správně-právního hlediska je nutno chápat fojtský úřad zejména jako funkci úředníka lokální správy (*vicedominus*). Staral se o plnění povinností, které vyplývaly ze vztahu panství ke státní moci a zastupoval navenek majitele statku v povinnostech a právech imunit. V karlovském období plnil zejména funkci soudce (*iudex*). V jistých případech měl v rukou i ekonomický prvek lokální správy. Zajímavá je skutečnost, že hrabě měl zakázáno vykonávat funkci fojta, i když se jeho kompetence v mnoha směrech kryla s fojtským úřadem.

Primárním prvkem, který umožnil realizaci teritorializačních snah, byl však přirozeně lenní systém v celé komplexnosti rozložený na moment ekonomicko-právní (vznik lenních vazeb, právní podstata lenního vztahu,

věcná vazba) a moment sociální (funkce a rozložení tříd ve feudálním systému).⁶⁶

V kombinaci a vzájemné podmíněnosti všech zmíněných faktorů se situace v německé oblasti stala nejzralejší pro přirozený partikularizační proces. Bylo to především silné upevnění lokální moci a přílišná pestrost správní pravomoci. Velká samostatnost lokální správy nepochybně souvisela se širokým teritoriálním rozsahem německého státu a určením císařské — zejména italské — politiky. Důsledky této situace se přirozeně projevily nejvíce ve správní sféře, která vykazovala znaky nepřehlednosti a svévole a v závislosti na této skutečnosti se teritorializace projevila zvláště výrazně v ekonomické oblasti.

III.

Při konstituování struktury teritorií se vytvořil jako základ pravidelný systém úřednické správy, která postupem času vytlačila ze správy teritorií dědičné fojty, hrabata a další feudalitu. Zejména v duchovních teritoriích předcházely nové úřední organizaci boje s dědičnými fojty.⁶⁷ Začalo se vytvářet nové zeměpanské úřednictvo a dalo základ k pozdější správě teritorií 17. — 18. stol. Na výběr úředníků působily velkou měrou také proměny na poli ekonomickém, politickém a sociálním. Do 13. stol. v době převahy lenního státu si vybírali teritoriální páni rádce z řad feudálů, později pak se na jejich místo dostávají ministeriálové, kteří postupně získávají rovnost se svobodnými vazaly. Během 13. stol. se také v německých teritoriích ustálily všechny základní změny, které ve správě a řízení přetrvaly až do novější doby. Vznikl systém lokální správy úředních okrsků.⁶⁸

Mladší formě teritoria se podařilo založit vlastní správu včleněním teritoria do lokálních okrsků, do jejichž čela byli postaveni závislí úředníci. Centrální správní orgán teritorií — rada — vzniká koncem 13. stol. a spolu s ní se začleňuje do správního systému i zeměpanský soud,⁶⁹ kde se řešily záležitosti privilegovaných obyvatel teritoria s výjimkou procesů násilných činů a věcí cti, které patřily — podobně jako porušení zemského míru — před dvorský soud. Od 13. stol. je doloženo také tzv. zeměpanské soudní osvobození (Gerichtsfreiung), kterým příjemce získal přednostní právo na všechny druhy jurisdikce s výjimkou hrdelních případů.⁷⁰

Změnu také prodělal princip vlastnického práva kostelů, který byl vystřídán tzv. zeměpanským patronátem. Byl to problém, jehož vyřešení spojilo zájmy teritoriálních pánů a duchovenstva v boji proti vlastnickému právu vysoké feudality. Teritoriální pán tím, že se ujal ochrany klášterních statků, stal se jejich správně-právní hlavou.⁷¹

Z rozboru pramenů je zřejmé, že náběhy k vlastní teritoriální správě se prosazují od 13. stol. zejména ve třech oblastech:

a) ujednocení měr a vah, b) mincovní politika, c) daňový systém a zčásti i celní politika. Značný úspěch dosáhli teritoriální páni v oblasti mincovního systému. Až do poloviny 13. stol. zůstává tato oblast bezprostředně pod teritoriální správou (ražení mincí a jejich oběh).⁷² Pokusy o zavedení jednotného daňového systému jednotlivých teritorií vystupují proti komplikovanému systému, který vytvořil lenní stát. V mnohých německých teritoriích bylo dosaženo zavedení všeobecných daní.⁷³ Teritoria také zajišťovala různými privilegii celní svobodu — zejména městům. Státní racionální ekonomika se počala vyvíjet od 15. stol.⁷⁴

S ekonomickou problematikou teritorií souvisí úzce otázka měst. Města se stala hospodářskými středisky teritorií nebo jejich částí. Významu měst z aspektu jejich správního vývoje a postavení dopomohla změna z hradského systému na zemskou správu.⁷⁵ Městům byla udílěna zakládací privilegia, majitelé teritorií určovali tržní clo a dny konání trhů. Pod jejich pravomoc patřilo také překládání trhových míst a doby trhu, potvrzení a změny statutárních pořádků. Většinu těchto práv realizovali členové městských rad a teritoriální pán si podržel pouze řízení tzv. veřejných cest (zemské silnice, vodní cesty).

Hrdelní moc nad měšťany a sedláky příslušela nižší sféře zeměpanské moci.⁷⁶ Na nižším zemském soudu bylo uplatňováno zemské právo (*iudicia provincialis*). Neznamená to ale, že by zeměpán přenesl hrdelní jurisdikci bezvýhradně na zemské soudy. Většina kompetence v této oblasti mu i nadále příslušela. Vedle zemských soudů pak koexistovaly i soudy biskupské a hrabské (příslušela jim hrdelní pravomoc).⁷⁷

Ekonomická moc teritoriálního pána byla reprezentována držbou regálií, které se staly výraznou ekonomickou silou. V celém komplexu je mohl politicky a ekonomicky využít pouze zeměpán. Regální práva v rukou jednotlivých feudálů zůstala jen izolovanou částí celku (patřily sem např. horní záležitosti, správa cest, celní a mincovní politika, oblast lesního hospodářství (*Forstbann*) aj.)⁷⁸

Výrazným zdrojem ve vytváření teritoriálního majetku byly odúmrtě.⁷⁹ V některých případech jsme svědky pokusu o majetkové poškození říšských lenníků. Ti se bránili různými výhodami dodatečně vytvářenými v jednotlivých zemských právech.⁸⁰

Během 2. pol. 13. stol. se podařilo stavům posíleným politicky a hospodářsky proniknout dosti hluboko do práv zeměpanské moci. Tento proces vyvrcholil vytvořením vlastní dualistické formy moci.⁸¹ Od 15. stol. začínají vystupovat stavy a zeměpán jako dvě na sobě nezávislé složky. Vzniká dualismus, který určuje stavovský stát. Zeměpán se stává představitelem zemské pospolitosti. Ta se dělí na soudní pospolitost (*Gerichtsgemeinde*) mající na starosti věci správně-právní a na vojenskou pospolitost (*Heeresgemeinde*) mající na starosti záležitosti vojenské. Stavovskou emancipací se zcela mění vztah pána k poddaným. Páni jsou

postupně nucení respektovat skutečnost emancipačních snah stavů, s nimiž se vytrácela původní forma služebnosti.

S rozvojem měst dochází také k postupnému oslabování teritoriální moci. Nivelizující pokusy teritoriálních pánů musely před těmito novými společenskými silami ustoupit do pozadí. Postupně je vylučován z teritoriální správy obchod a řemeslo. Uzavřenost místních správních okrsků vzniklých ve 13. stol. byla zničena množstvím privilegií, takže v některých oblastech zůstaly z roztržštěných okrsků bezprostřední správy zeměpána jen vlastní domény.

Teritoriální správa se omezovala čím dále tím více na užší oblasti (soudní, vojenskou a finanční). V soudní oblasti obdržela biskupství a opatství už před vznikem lokální správy osamocení od zeměpanské soudní pravomoci, ve městech pronikla samostatná jurisdikce až později. Postupně dochází ke změnám v samotném soudním systému. Dříve byly zemské soudy podřízeny městským a vesnickým soudům, jejichž kompetence byla určena rozlišením na *causae minores* a *maiores*. Nyní začíná rozhodovat personální diferenciace. Rytíři a vazalové mají své vlastní soudy. Nejvyšší kompetenci měl řádný soud, kterému předsedal držitel teritoria. Scházel se ale pouze na požádání stran v případě vyšších stavů.

Stavy, jak jsme již podotkli, dosáhly samostatnosti a měly výsostná práva. Snažily se získat na úkor zeměpána i výsady veřejné (stavba hradů, mostů, cest).⁸² V souvislosti s tímto procesem vzniká chaos práv, ztrácí se pevná organizace, finanční správě chybí kontrola. Zeměpanské soudy jsou v úpadku.⁸³

Postupně se však začínají uvnitř stavů zhoršovat vztahy, pokračují rozpory mezi měšťany, rytíři a duchovními. Přáním obnovy panství uchystalo tak cestu novému principu za pomoci recepce římského práva. Nositeli dalšího stupně teritoriálního vývoje se stávají teritoriální páni, proces obnovy teritorií nastává cestou shora. (Braniborsko – Hohenzollernové).

Výrazný předěl ve vnitřním vývoji německých teritorií tvoří 16. stol., kdy dochází k částečné stabilizaci zeměpanské moci. Oproti čistě středověkému systému správy, který měl prakticky decentralizační charakter, je pro 16. stol. typický přechod k správnímu modelu centralizačnímu. V tomto období lze již zcela jasně vystopovat proces tzv. institucionalizace jednotlivých teritorií a jejich pozvolnou přeměnu ve státní formu. Lze říci, že 16. stol. je dobou vzniku státní formy v německých teritoriích.⁸⁴

Změny pronikly zejména do čtyřech odvětví teritoriální správy:

a) správní oblast je charakterizována vznikem tajné rady jako důležitého politicko-právního orgánu teritoriálního pána,

b) vojenská sféra je příznačná nahrazením lenního systému systémem žoldnéřským,

c) soudnictví – pro tuto oblast je nejvýraznější vznik tzv. apelací, původní rytířské soudy jsou nahrazeny jednotným šlechtickým soudem

s platností pro celé teritorium a tvoří mezistupeň ve vztahu k apelacím. Dochází k úplnému osvobození od vlivu církevních soudů na světské záležitosti (sňatkové aj.)⁸⁵ Dvorní soud přestává být výsadou šlechty, ale spadají pod něho i příslušníci měst,

d) finanční oblast je stále dělena na komoru v užším a širším slova smyslu, vládne zde správní dualismus (landesherrliche Kasse, Landeskasse). Do ekonomie teritoriální správy pronikají nové principy (kame-ralismus, merkantilismus)⁸⁶

Z obecného aspektu lze konstatovat, že teritoriální stát 16. stol. už v sobě nese jasné prvky absolutismu 17. a 18. stol. Celkový trend správy směřuje k postupnému procesu kapitalizace a vrcholí pokusy o sjednocení především zemské ekonomiky, postupným odstraňováním brzdících prvků zejména jednotlivých teritoriálních práv (Bannrechte), která se stala hlavní překážkou v dalším vývoji.

Proces partikularizace německého feudálního státu, jehož kořeny jsme se snažili nalézt, nelze chápat jako izolovaný a ve svých počátcích ojedinělý jev. Teprve v pozdějším období vrcholného feudalismu na sebe vzal specifickou formu typickou pro německou oblast.

Proces decentralizace moci probíhal v určitém období téměř ve všech evropských státech, což souviselo především se systémem lenní legislativy. Německo mělo navíc značné specifikum v universalistické koncepci panovnické moci, která přirozeně nebyla s to ovládnout a podchytit správně-ekonomické faktory německého teritoria.

Státotvorný proces probíhal ve dvou rovinách – ideologického universalismu a systematické lokalizace jednotlivých správně-právních funkcí uvnitř státu. Srovnáme-li osud německého teritoria se státy mocensky mu přiměřenými (Anglie, Francie), uvidíme, že v těchto státech směřuje veškerá snaha vládnoucí skupiny k upevnění dynastické moci. Panovník si neklade universalistické cíle, což ovšem nevylučuje rozpínavou politiku charakteristickou např. pro Francii 12. a 13. stol. Již v průběhu 13. stol., kdy je Francie na cestě k pevnému absolutistickému státu, se stává specifikem německého teritoria sílící decentralismus a partikularismus.

Ze specifických aspektů je nutno si uvědomit, že ve vzniku německého teritoriálního státu sehrály svoji roli příčiny dvojího druhu – vnější a vnitřní. K vnějším příčinám náleží zejména geografická poloha budoucího teritoria, příznivé politické podmínky (vztah k centrální moci, sňatková politika aj.). Nejideálnějšími základy teritorií byla území v prvo-počátku ještě nekolonizovaná (Forstbezirke). Svoji roli v tomto procesu sehrála i usurpace. Vnitřní aspekty byly hluboce zakořeněny ve správně-právním systému, v ekonomické oblasti a sféře politicko-ideologické:

a) Správní faktory se začaly projevovat výrazněji při vlastním konstituování teritoriální moci a staly se základem struktury teritoria. Správní

oblast je také nejvíce rozpracována (zejména teorie hrabství a imunit). Rozdrobení centrální moci mělo za následek vyčlenění lokální správy a vytvoření prostoru pro realizaci teritoriální moci. Ze všech aspektů, které spolupůsobily na rozpad centrálního systému správy a dávaly tak předpoklad k vytváření náhradní soukromo-právní moci, to byla zejména hrabství, imunity a fojtství v návaznosti na sociálně-ekonomické prvky, které znamenaly základ pro vytvoření a upevnění teritoriální moci. Soukromo-právní charakter feudálové moci postupně nabyl charakteru veřejno-právního, čehož důkazem bylo vytvoření skutečné státní formy teritoria. Je však nutné si uvědomit, že žádný z těchto aspektů nepůsobil v historickém procesu izolovaně a jednostranně, ale pouze v součinnosti s ostatními prvky vycházejícími společně z feudálního systému jak politického, tak ekonomického.

b) v ekonomické oblasti sehrála důležitou roli v procesu teritorializace funkce statku jako konglomerátu práv a ekonomické moci (*dominium* můžeme *de facto* považovat za prvopočáteční jádro většiny teritorií). Z práv, které feudál vykonával v bezprostřední blízkosti vlivu svých práv na statku, se postupem doby — za souhry dalších pozitivních okolností — vytvářelo jádro vznikajícího teritoria.

c) důležitým faktorem, který výrazně ovlivnil a zasáhl do vývoje teritorií a sám byl teritoriem ovlivněn, byla německá města. Města jako výrazný sociálně-ekonomický element napomáhala výstavbě teritorií v rámci feudální struktury. Byla to v mnoha případech střediska teritorií, zejména v 1. pol. 13. století do století 15. Postupným začleněním měst do jednotlivých teritorií dochází k přímé, navzájem se ovlivňující vazbě město — venkov. Postupným rozvojem ekonomiky dochází ke stále většímu prohlubování schopnosti měst přijímat poddané feudála původně usazené na zemědělské půdě. Tato skutečnost stimulovala velmi silně útěk sedláků z feudálové přímé závislosti do měst, což ovšem vyžadovalo feudálovo zvláštní povolení.

V procesu ekonomického růstu měst se města začínají vymykat přímé správě feudálů a vystupují jako výrazná emancipovaná politicko-ekonomická síla. Koncem 15. a počátkem 16. stol. však můžeme vypočítovat v těchto emancipačních snahách určitý zlom. Stále více se projevuje snaha majitelů teritorií po vřazení měst do ekonomického a správního rámce teritorií. Tato situace je dána především faktem, že města jako izolované jednotky nemohou dosti dobře akceptovat proces kapitalizace, což lze pouze v rámci státu.

Ekonomická problematika teritorií (otázky statku, vrchnostenské správy, vztah města a teritorií) není dosud v marxistické historiografii dostatečně zpracována. Otázky jsou pojímány pouze z globálního aspektu a v podstatě chybí analytická práce. V buržoazní historiografii této otázce značnou pozornost věnoval G. v. Below ve své práci *Territorium*

und Stadt. Problematika tak závažná by však zasluhovala důslednou historickou analýzu.

c) Politicko-ideologická oblast měla pro vznik teritorií de facto primární význam. Momenty, které určovaly politiku německého feudálního státu, výrazně poznamenaly feudální dějiny Německa a napomohly vnitřnímu rozkladu. Univerzalistické cíle německých císařů a králů v drtivé míře nekorespondovaly s politikou feudálů a umožnily tak uvolnit základní vazby mezi panovníkem a státem. Feudální roztříštěnost byla v určitém období, jak už jsme podotkli v úvodu, výrazným prvkem evropských středověkých států. V Německu se však právě vlivem celkového politického niveau uvolnily vazby tak silně, že znamenaly de facto likvidaci centralistického systému a náběhů k němu vůbec, i přes pokusy některých německých panovníků této situaci zabránit.

Nejdůležitějším momentem v analýze vývoje teritorií a jejich života-schopnosti je otázka přechodu k teritoriálnímu státu. Výrazným činitelem je zde proces delegace moci teritoriálního pána na úřednický aparát. Je to jeden z prvků, který se konstituuje v podobě teritoriální moci, jako moci mající v sobě již elementy etatizace.

Zeměvláda (Landesherrschaft), tak diskutovaná zejména rakouskými historiky, nemůže být chápána ještě jako typ moci ve státoprávním slova smyslu, nýbrž se jedná o druh specifické feudální moci, přecházející později (14. – 15. stol.) v rozšířenou formu tzv. Landeshoheit, kde se již objevují počátky státotvorného procesu.

Proces geneze, konstituování a vlastní funkce teritoriálního státu v Německu nebyl zdaleka tak jednoduchý. Existovala feudální dominia, která se v průběhu doby vyvinula do podoby teritorií, z nichž se později konstituovaly teritoriální státy. Další skupina dominií dospěla ve svém vývoji pouze k formě teritoria a některá dominia pak přes všechny, byť i příznivé faktory, vůbec do žádné formy nepřešla.

POZNÁMKY

- 1 Z marxistické historiografie zejména — H. J. Bartmuss: *Die Geburt des ersten deutschen Staates*, Berlin 1966, K. Czok: *Charakter und Entwicklung des feudalen deutschen Territorialstaates*, in: *ZfG*, Bd. 8, 1973, G. Koch: *Sacrum Imperium*, Berlin 1968, N. F. Kolesnicki: *Osobennosti vassal'no-lennych otnošenij v Germanii X–XII vv.*, in: *Srednie veka*, sv. 32, 1969, E. Müller-Mertens: *Vom Regnum Teutonicum zum Heiligen Römischen Reich deutschen Nation*, Berlin 1963, A. I. Neusychin: *Germanie X–XI. veka*, in: *Problemy evropejskovo feodalizma*, Moskva 1974, B. Töpfer, E. Engel: *Vom staufischen Imperium zum Hausmachtkönigtum*, Weimar 1976.

Z buržoazní produkce jmenujme alespoň — G. v. Below: *Der deutsche Staat des Mittelalters*, Leipzig 1925, O. Brunner: *Land und Herrschaft*, München/Wien 1943, A. Dopsch: *Der deutsche Staat im Mittelalter*, Wien 1938, B. Diestelkamp, *Lehnrecht und spätmittelalterlichen Territorien*, in: *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jhd.*, Bd. 1 hrsg. v. H. Patze (*Vorträge und Forschungen XIII*), Sigmaringen 1971, G. Landau: *Die Territorien in bezug auf ihre Bildung und ihre Entwicklung*, Hamburg) Gotha 1854, Th. Mayer: *Fürsten und Staat*, Weimar 1950, H. Patze: *Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen*, Köln/Graz, H. Planitz, *Die deutsche Stadt im Mittelalter*, Köln/graz 1954, W. Schlesinger: *Die Entstehung der Landesherrschaft*, Dresden 1941, G. Theuerkauf: *Zur Typologie der Verwaltung der spätmittelalterlichen Territorien im Deutschland*, in: *Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa*, Milano 1966, L. Zimmermann: *Motive und Grundformen moderner Staatsbildung in Deutschland*, Darmstadt 1956 aj.

2 V celé produkci se projevuje určitá jednostrannost, většina prací postrádá obecné hodnotící měřítko. Vznikla nadměrná produkce monografické literatury, ale chybí synstetická práce o německých teritoriích s vřazením do celoevropského kontextu. Ceněny jsou práce v. Belowa, určitou výjimku tvoří práce B. Diestelkampa, *Lehnrecht in spätmittelalterlichen Territorien*, kde se autor snaží z obecného aspektu zachytit proměny forem lenního práva v pozdním feudalismu v aplikaci na jeho funkci uvnitř teritorií.

3 Starší německá historiografie popírala existenci německého feudálního státu v klasickém slova smyslu. Právně-historická škola později mu jistou formu existence přiznávala, ale preferovala ideu přímé linie feudální stát-moderní forma státu, což bylo do určité míry zcela adekvátní politickému niveau Německa 2. pol. 19. stol. Na tento nedůsledný historizující přístup k problematice vzniku německého státu a později i k otázce vzniku německých teritorií kriticky upozornil O. Brunner.

4 V typologii státních forem rozeznává Haller (*Restauration der Staatswissenschaften* z r. 1820) tři typy: a) patriarchální (Hausgrundherrliche) tomuto typu odpovídá nezávislá feudalita, b) militaristický v čele stojí skupina náčelníků—vojevůdců, c) teokratický. Za nejtypičtější považuje patriarchální formu jak politicky, tak ekonomicky. Vojenské státy jsou naproti tomu nestabilní a postrádají pevnou vnitřní strukturu. Teokratický systém je suverenní, svrchovaný a existuje zde přirozený zákon. Feudální stát nelze podle Hallera chápat jako správně-právní kategorii, nýbrž se jedná pouze o soubor soukromoprávních vztahů — je to společnost, nikoliv stát. Podobně dělí státní formy i R. v. Mohl (*Enzyklopädie der Staatswissenschaften* z r. 1872), který určuje šest typů. Patrimoniální typ rozpracovává na statkářský (grundherrliche) a vojenskou lenní monarchii (což je vlastně typ rané monarchie feudální). V charakteristice patrimonialního státu v mnohém navázal na Hallera, ale pojímá tento druh více jako ideální typus.

5 Jedná se o systém novověké německé státovědní teorie. Anglická právní věda se státovědní problematikou nezabývala. Ještě v polovině 19. stol. chyběla v Anglii práce o podstatě novodobého státního modelu. Také situace ve Francii byla odlišná. Francouzský feudální stát se odlišoval od novověké státní formy pouze v nepatrné míře. Tzv. antický princip, na který starofrancouzská tradice navázala, byl v období feudalismu pouze narušen.

6 K. Fr. Eichhorn: *Deutsche Staats-und Rechtsgeschichte*, Göttingen 1843!

7 H. Leo: *Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des Staates*, Halle 1833.

8 O. Gierke: *Das Deutsche Genossenschaftsrecht*, Berlin 1913.

- 9 Počátek tohoto procesu klade Gierke do merovejského období. Za Karla Velikého proces na krátkou dobu stagnuje, poněvadž francká říše se stává centralizovaným státem se silnou státní správou.
- 10 G. Waitz; **Deutsche Verfassungsgeschichte**, Bd. 1–4, Berlin 1880–1896.
- 11 Při typologii obecného modelu feudálního státu uvádí – závislost statku na právním aktu propůjčení ze strany feudála, mocenský vliv feudála na poddané, veřejnoprávní sféra je promítnuta do reality v soukromoprávní formě.
- 12 R. Sohm: **Fränkische Reichs- und Gerichtsverfassung**, Freiburg 1871.
- 13 R. Sohm byl po r. 1864 v Mnichově žákem P. Rotha a účastnil se jeho přednášek z německých dějin soukromého práva.
- 14 Také viz A. Dopsh: Der deutsche Staat des MA. in: **Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte**, Wien 1938, str. 189.
- 15 N. F. Kolesnickij: Sovremennaja nemeckaja istoriografija o feodalnom gosudarstve v Germanii, in: **Srednie veka** sv. 18. 1960 str. 138–162.
- 16 A. Dopsch: Der deutsche Staat des MA, in: **Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte**, Wien 1938 str. 187.
- 17 A. Dopsch: Landesherrlichkeit in Österreich, in: **Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte**, Wien 1938, str. 224–243.
- 18 **tamtéž** str. 192–193.
- 19 **tamtéž** str. 197.
- 20 J. K. Bluntschli: **Allgemeines Staatsrecht**, Bd. 6 1861.
- 21 Fr. Chr. Dahlmann: **Politik** 1835, F. J. Stahl: **Rechts- und Staatslehre** 1856, R. v. Mohl: **Philosophie des Rechts (Geschichte der Rechtsphilosophie)**, 1859)
- 22 G. v. Below je v německé historiografii považován za představitele tzv. kriticismu. Marxistickou historiografií (srovnej A. J. Vorobjev: Ob idejno metodologičeskich osnovach istoriografičeskich vzgljadov G. v. Belowa, in: **Metodologičeskije i istoriografičeskije voprosy istoričeskoj nauki**, Tomsk 1969 str. 94–120) je chápán jako historik výrazně konzervativního zaměření, stojící na zásadách reakční ideologie pruského státu. Pozitivně je hodnocena v. Belowova teorie sociálně-ekonomické politiky období feudalismu a jeho pohled na vznik německých měst.
- 23 G. v. Below: **Der deutsche Staat des Mittelalters**, Leipzig 1925.
- 24 A. J. Vorobjev: Ob idejno metodologičeskich osnovach istoriografičeskich vzgljadov G. v. Belowa, in: **Metodologičeskije i istoriografičeskije voprosy istoričeskoj nauki** Tomsk 1969. N. F. Kolesnicki: Sovremennaja nemeckaja buržoaznaja istoriografija o feodalnom gosudarstve v germanii, in: **Srednie veka**, sv. 18 1960.
- 25 Není bez zajímavosti, že ji zastával od své první akademické přednášky o vzniku německého teritoriálního státu. Ve správní jednotce hrabství viděl v. Below základní prvek, ve kterém se spojovaly dvě funkce podmiňující růst lokální moci – správní a právní pravomoc. Viz také jeho práce **Territorium und Stadt**, München Berlin 1923, jeho teorie byla zpracována H. Aubinem, který rozlišuje pro vznik zeměvlády (Landesherrschaft) hrabství, fojtství a alodiální jurisdikci (viz jeho práce **Immunität und Vogteigerichtsbarkeit**, in: **Vierteljahrb. f. Sg. u Wb.** 1914.
- 26 G. Seeliger: **Die soziale und politische Bedeutung der Grundherrschaft**, Leipzig 1903, v. Below přijal Seeligerovu teorii nepříznivě. Kolem Seeligera se vytvořila škola, která dále rozvíjela v konkrétních pracích teorii tzv. Bannherrschaft.
- 27 A. Dopsch: Der deutsche Staat des MA, in: **Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte**, Wien 1928 str. 101–135.

- 28 S tímto ekonomickým faktorem souvisí v německé buržoazní historiografii i zájem o problematiku německých měst, zejména vzhledem k jejich správní struktuře. (K. Fr. Eichhorn). Někteří badatelé spatřují předobraz teritoriálního správního systému ve správní městské oblasti. Správní struktura německých středověkých měst byla mimo jiné vyvozována ze systému tzv. práva dvorců (hofrechtliche Theorie). v. Below, a G. Waitz tuto teorii odsoudili jako extrémní, pozitivně se k ní postavil O. Gierke. Nejvíce ji propracovali K. W. Nitzsch a W. Arnold. Zatímco Arnold kladl důraz na státní prvky v návaznosti na veřejné soudy, Nitzsch propracoval širší význam práva dvorců, než jaký odpovídal historické danosti.
- 29 V produkci současné západoněmecké historiografie dominují práce s konkretizací vývoje jednotlivých teritorií. (např. W. Schlesinger: **Die Entstehung der Landesherrschaft**, Dresden 1941, H. Patze: **Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen**, Köln/Graz 1962, F. J. Schmale: **Die Grafen von Berg**, Stuttgart 1974 aj.) H. Mitteis hodnotí význam teritorií pozitivně a tvrdí, že přispěly k vyřešení většiny historicko-politických úkolů Německa. Teritoria vykonala za říši státoptvorný proces vedoucí ke vzniku moderního státu. V systému lenního práva se pak uchovaly podmínky pro vytvoření státního absolutismu i v období rozdrobenosti. (viz H. Mitteis: **Lehnrecht und Staatsgewalt**, Weimar 1958 a **Der Staat des hohen MA**, Weimar 1953).
- 30 „Es war ein Verhängnis für das deutsche Volk, daß die Ausbildung der modernen Staatsformen nicht mehr im Sinne eines deutschen Gesamtstaates erfolgte.“ (viz Th. Mayer: **Die Ausbildung der Grundlagen des modernen deutschen Staates im hohen MA**, Darmstadt 1956, podobně i K. S. Bader chápe teritoriální stát jako konstruktivní prvek, teritoria musela splnit úkoly, na které nestačila německá říše.) viz K. S. Bader: Volk, Stamm, Territorium, in: **Herrschaft und Staat im MA**, hrsg. v. H. Kämpf: Wege der Forschung II., Darmstadt 1964, str. 282. K tomu také L. Zimmermann: Motive und Grundformen moderner Staatsbildung in Deutschland, in: **Herrschaft und Staat im MA** (Wege der Forschung, II) Darmstadt 1956, str. 400 „Einzelstaaten sind die Träger der modernen staatsrechtlichen Entwicklung.“
- 31 Kriticky viz K. Czok: Charakter und Entwicklung des feudalen deutschen Territorialstaates, in: **ZfG** sv. 8, 1973 str. 925–949.
- 32 V. I. Lenin: **O státu** (MK ML sv. 17) Praha 1950.
- 33 K. Czok: **Charakter und Entwicklung** str. 925.
- 34 N. F. Kolesnicki: **Sovremennaja nemeckaja buržoaznaja istoriografija**, str. 140.
- 35 Teorií plošného státu se zabýval zejména Th. Mayer, který rozlišuje personální a institucionální plošný stát. Lenní stát pokládá za mladší formu personálního státu. Plošná forma státu je zase základem pro vytvoření státu klasického úřednického typu, viz jeho práce **Fürsten und Staat**, Weimar 1950.
- 36 Podle H. Patzeho je teorie tzv. Rodungsrecht převládající v současné západoněmecké historiografii, viz jeho práce **Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen**, Köln/Graz 1962 str. 7.
- 37 O. Brunner: **Land und Herrschaft**, München/Wien 1943 str. 507.
- 38 **tamtéž** str. 515.
- 39 Model plošného státu byl vytvořen dle francouzského vzoru, kde tato forma doznala klasické podoby. Do německé oblasti pronikl jen v malém rozsahu. Ve vztahu k rakouským teritoriím viz O. Brunner: **Land und Herrschaft** str. 519.
- 40 K. Eckstein, F. C. Moser: diss. Giessen vyd. 1973.
- 41 Th. Mayer: **Die Ausbildung der Grundlagen des modernen deutschen Staates im**

hohen MA, in: HZ 159, 1939 str. 316. Otázky právního opodstatnění teritorií najdeme již v oblasti vzniku a politického dosahu dvou privilegií Friedricha II. Mínilme tím **Confoederatio cum principibus ecclesiasticis** z 26. 4. 1220 a **Statutum per favorem principum** z 1. 5. 1232. Starší badatelé zejména E. Jordan, *L'Allemagne et Italie aux XIe et XIIIe siècles*, in: *Historie du Moyen Age*, t. IV p. I Paris 1939, považují privilegia za přímý důsledek pokročilého partikularizačního procesu, mladší badatelé (E. Klingelhöfer, E. Kantorowicz, E. Schrader) nepřikládají privilegiím tak rozhodující význam z aspektu vývoje německých partikularizačních snah a upevnění pozic ranných teritorií. Privilegia v podstatě nezměnila chod německých dějin a na teritoriální politiku působila povrchně. Faktem však zůstává, že se zde projevila politická moc knížat. V historiografii převládá názor, že v případě Confoederatia šlo o kompromis mezi císařem a duchovními knížaty ohledně volby jeho syna Jindřicha za německého krále. Byla to vlastně cena za hlasy kurfiřtů; viz E. Kantorowicz: **Kaiser Friedrich II.** Bd. 1 str. 93.

Svůj vliv zanechala privilegia spolu s ostatními právními prameny na právních kodifikacích lenního a zemského německého práva. Např. ve čtvrtém vydání **Saského zrcadla** přibýly jako nové prameny privilegium **Statutum per favorem principum**, **mohučský landfried** a **lenní zákon Friedricha I. Barbarossy** z r. 1158. K této problematice viz zejména E. Klingelhöfer: **Die Reichsgesetze von 1220, 1231/32 und 1235, Ihr Werden und ihre Wirkung im deutschen Staat Friedrichs II.**, Weimar 1955.

42 V. I. Lenin: **O státu**; B. Engels: **Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu**, Praha 1967.

43 B. Engels: **Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu**, Praha 1967.

44 H. J. Bartmuss: **Die Geburt des ersten deutschen Staates**, Berlin 1966.

45 Produkce historiografie NDR je v této problematice reprezentována jednak pracemi syntetického charakteru a jednak pracemi z oblasti specifické teritoriální problematiky. Velmi zdařilá je syntéza německých dějin feudalismu (**Deutsche Geschichte**, 2 sv. kolektivní práce pod vedením B. Töpfera a E. Engelové, Berlín 1983) Z oblasti specifické teritoriální problematiky jsou to jednotlivé dílčí kapitoly v obecných syntézách) S. Hoyer ke struktuře německých teritorií 15. stol. in: **Deutsche Geschichte**, Berlin 1983 str. 394–429 (Obecná problematika německého feudálního státu je reprezentována pracemi H. J. Bartmüsse, G. Kocha, E. Müllera-Mertense, B. Töpfera, E. Engelové aj. K. Czok zaměřil svoji pozornost na problematiku charakteristiky teritoriálního státu, zejména pak na stavovský stát.

46 K. Czok: **Charakter und Entwicklung** str. 930, také N. Kolesnicki: Osobennosti vassal'no-lennnych otnoženij v Germanii X–XII vv., in: **Srednie veka** sv. 32, 1969, str. 108–122.

47 A. I. Neusychin: **Germania X–XII veka**, in: **Problemy evropejskovo feodalisma**, Moskva 1974, str. 234–273, **Imperija i panstvo v XII–XIII vekam**, str. 312–343.

48 A. I. Neusychin: **Germania** str. 234.

49 Pojem teritoria je prokázán podle pramenů už od konce 12. století. Zejména v diplomatickém materiálu figurují často termíny princeps terrae a dominus terrae. V diskusi, která se vedla od pol. 19. stol. v německorakouské historiografii o charakter a vznik teritorií, byla také mimo jiné soustředěna pozornost na problematiku konkrétního významu termínu země (terra) a oblasti tzv. svrchovanosti (Landeshoheitsgebiet). Ze svrchovaných práv a jejich realizace vzešel v rukou feudála základ formování teritorií. Svrchovaná práva v sobě ukrývají konglomerát práv a výhod rozličného

- druhu a významu (hraběcí práva, imunity aj.) K realizaci těchto práv je třeba politické moci. Otázkami zaměřenými speciálně na problém teritoriální svrchovanosti z aspektu rakouských oblastí se zabývali O. Stowasser a K. Lechner, kteří rozlišují širší a užší zemskou svrchovanost a řeší problém exterritoriálních oblastí.) viz O. Stowasser: *Zwei Studien zur österreichische Verfassungsgeschichte*, in: **Zf. RG 44 1921**;
- K. Lechner: *Grafchaft, Marka und Herzogtum*, in: **Jb f. Landeskunde v. Nö 20, 1926/27**. Zajímavá je i práce O. Prausnitze: *Feuda extra curtem* z r. 1929. Základní studií však zůstává O. Brunner: **Land und Herrschaft**, München/Wien 1943.
- 50 Např. počáteční fáze vývoje durynského a bavorského teritoriálního státu (viz H. Patze: **Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen**, Köln/Graz 1962 a M. Spindler: **Die Anfänge des bayerischen Landesfürstentums**, München 1937).
- 51 Velké spory vládnou v oblasti problémů chronologického zařazení a stanovení doby, kdy se jednotlivá práva přeměnila na skutečnou státní moc. Někteří tvrdí, že až do konce třicetileté války je právní podstata teritoria těžko určitelná. Žádný říšský zákon neznal termín pro právní určení teritoria. Teprve westfálský mír vytváří termín adekvátní skutečné teritoriální moci (*ius territoriale, droit de souveraineté*). Stejně tak např. C. Schwerin vidí v termínu vytvořeném kolem r. 1648 (*ius territorii et superioritatis*), vlastní teritoriální moc povýšenou na právní kategorii.
- 52 Zajímavé je hledisko G. Theurkaufa, který na rozdíl od svých předchůdců nepojímá pozdně teritoriální stát ani jako přechod k modernímu institucionálnímu státu plošného typu, ani jako pozdní formu lenního státu, ale chápe ho jako výrazné specifikum, viz G. Theuerkauf: *Zur Typologie der Verwaltung der spätmittelalterlichen Territorien im Deutschland*, in: **Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa**, Milano 1966, str. 37–76.
- 53 V typu raného germánského státu byla základní správní jednotkou tzv. stovka (*Hundertschaft, pagus*). Po vzniku hrabství se stovka stala mezičlánkem mezi státoprávní sférou a soudní oblastí; viz také G. Landau: **Die Territorien in bezug auf ihre Bildung und ihre Entwicklung**, Hamburg/Gotha 1854 a G. v. Below, **Der deutsche Staat des MA**, Leipzig 1925.
- 54 H. Brunner: **Deutsche Rechtsgeschichte**, sv. II, München' Leipzig 1928, str. 222–223. Ve starším období je jurisdikace hraběte omezena na exekutivní stránku, od poč. 6. stol. je rozšířena o funkci soudce. Soudní pravomoc hraběte se dá do určité míry srovnat s pravomocí římských místodržitelů v provinciích. Ve vojenské funkci mu příslušelo svolávání branné hotovosti, v karlovské době k tomu přistoupilo zvláštní oprávnění osvobodit určitý počet lidí od vojenské povinnosti výběrem daně, která vojenské povinnosti zprošťovala. Je nutno také podotknout, že postavení hraběte jako soudce v župě nebylo tak zcela neomezené, byla zde značná závislost na královské pravomoci v podobě tzv. *missi*, panovnických kontrolních orgánů. Neměl např. vůbec právo omilostnění.
- 55 G. v. Below: **Der deutsche Staat** str. 249.
- 56 „Die Amtsstellung des Grafen immer mehr nur der Verstärkung des autogenen Adelsrechtes dient.“ W. Schlesinger: **Die Entstehung der Landesherrschaft**, Dresden 1941.
- 57 H. Brunner: **Deutsche Rechtsgeschichte** sv. II. str. 233.
- 58 G. v. Below: *Der Ursprung der Gutherrschaft*, in: **Territorium und Stadt München**) Leipzig 1900, str. 7. Při této příležitosti nesmíme opomenout také tzv. nový typ hrabství 12.–13. stol., který se již formoval přímo jako teritorium, poněvadž jeho vznik spadá do doby vlastního teritoriálního procesu. Teritoria tedy v podstatě

- vznikala dvěma způsoby: a) zprostředkovaně (starší forma) b) bezprostředně (mladší forma).
- 59 Dosud trvá spor o obsah pojmů Grundherrschaft a Großgrundbesitz. Je zřejmé, že oba termíny nelze ztotožňovat. „Grundherrschaft“ v sobě skrývá více správně-právních aspektů, zatímco „Großgrundbesitz“ má v sobě silný ekonomický aspekt. Prameny se zmiňují pouze o tzv. Grundherrlichkeit a Grundobrigkeit a nikdy ne o Grundherrschaft v plném slova smyslu. O. Brunner používá této terminologie nejvíce pro rakouskou oblast. Právní historici definují „Grundherrschaft“ jako komplex práv podobně jako v případě zeměpanství (Landesherrschaft).
 - 60 G. v. Below: *Der deutsche Staat des MA* str. 277.
 - 61 H. Aubin: (*Immunität und Vogteigerichtsbarkeit*) se pokusil dokázat existenci domácího soudu pro nesvobodné jedince. Delikty svobodných, jestliže se týkaly porušení veřejného pořádku a míru, spadaly do kompetence veřejného soudu. Aubin se opírá o regule kolínského ministeriálního práva.
 - 62 O. Brunner: *Land und herrschaft*, str. 30.
 - 63 Imunita se dá charakterizovat jako hranice, jimiž je vymezena a určena absolutní kompetence feudálovy moci. V historické praxi se setkáváme s imunitou uzavřenou a otevřenou ve formě užší a širší. viz H. Hirsch: *Die hohe Gerichtsbarkeit im MA*, Praha 1922.
 - 64 V případě, že se osvobození nevztahovalo na určitý, přesně vymezený teritoriální celek, tak se zákaz automaticky rozšířil i na všechna sídla subjektu obdařeného privilegiem a tím také na budoucí teritoriální zisk (tzv. skrytá forma nabytí teritoria).
 - 65 O. brunner: *Land und Herrschaft*, str. 356.
 - 66 Při vzniku teritoria sehrála velkou roli i ministerialita. Původně se měla stát nositelem praktické aplikace říšské myšlenky. Její plný historický význam se však projevil v druhé fázi vývoje této vrstvy, kdy ji šlechta získala pro budování teritorií. Z hlediska správně-právního lze v ministeriálech vidět mezičlánek mezi lenním státem vrcholného feudalismu a institucionálním státem plošného typu, který byl vytvořen v teritoriích. S pomocí ministeriality se podařilo teritoriálním pánům zatlačit ze správní sféry lenní šlechtu. Dělo se tak cestou diplomatickou nebo násilím. (Wittelbachové aj.) V těchto formách přecházely velké majetkové komplexy feudálního panství do vlastnictví teritoriálních pánů. viz H. Spangenberg: *Landesherrliche Verwaltung, Feudalismus und Ständetum*, in *HZ* 103 – 1909, str. 473–526 a K. Bosl: *Die Reichsministerialität als Element der mittelalterlichen deutschen Staatsverfassung im Zeitalter der Salier und Staufer*, in: *Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa*, München/Wien 1964 str. 326–355.
 - 67 V Hildesheimu a Osnabrücku musela být nejdříve zlomena moc fojta Otty von Tecklenburg, aby se zajistila absolutní moc církevních knížat. viz H. Spangenberg: *Landesherrliche Verwaltung*, str. 480.
 - 68 Velký význam ve správní struktuře měla tzv. střední rovina, čili mezičlánek mezi centrální správou a nižší formou správy lokální. V každém teritoriu byla reprezentována jinou správní institucí – např. v Braniborsku tzv. Landvogtei.
 - 69 Unter Führung des Herzogtums bilden sich im Laufe des 12. und 13. Jhd. Gerichtsherrschaften aus, an deren Spitze ein Herzog, Bischof oder sonst ein weltlicher Landesherr steht. viz H. Hirsch: *Gerichtsbarkeit*, str. 209. Každý kníže může ve své zemi nalézat své „libertates“, „iurisdictiones“, viz Statutum, art. 6, in: *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte Deutschlands im MA*, hrsg. v. W. Altmann, E. Bernheim, Berlin 1920, *Lehnrecht und Staatsgewalt in deutschen MA* hrsg.

v. W. Goetz, Göttingen 1969, str. 24, E. Klingelhöfer: **Die Reichsgesetze von 1220, 1231/32 und 1235, Iher Werden und ihre Wirkung im deutschen Staat Friedrichs II.**, Weimar 1955.

70 H. Hirsch: **Die hohe Gerichtsbarkeit im deutschen MA**, Praha 1922, str. 223.

71 O. Brunner: **Land und Herrschaft**, str. 428–429.

72 Řád biskupa Jindřicha v. Constanze (1240), první ve Švábsku známý mincovní řád, omezuje ražení mincí na šest měst. V r. 1289 dostávají knížecí mincovní řád Korutany a 1339 Štýrsko. viz Confoedaratio, art. 2. Duchovní teritoriální páni měli celní regál ve svých rukou, ale podléhali doзору krále. Srovnej **Ausgewählte Urkunden** str. 22.

73 Anály Reinhardsbrunnské se zmiňují o daních v Durynsku z r. 1273, srovnej H. Patze: **Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen**, Graz 1962.

74 H. Spangenberg: **Landesherrliche Verwaltung**, str. 497.

75 H. Planitz: **Die deutsche Stadt im MA**, Köln/Graz 1954 str. 180–181.

76 B. Töfer, E. Engel: **Von staufischen Imperium zum Hausmachtkönigtum**, Weimar 1976.

77 Hrdelní pravomoc sama o sobě, když není spojena s jinými výsadními právy, neznamená v právním smyslu mnoho. Není výnosná finančně a politicky jenom tehdy, když je majetkem mocného feudála.

78 Tzv. Forstbann se rovnala určitým způsobem jistému druhu imunity. Většina badatelů se domnívá, že „der Forst war ein Prototyp der Flächenstaates und Flächenherrschaft“. viz Th. Mayer: **Die Ausbildung der Grundlagen** str. 327.

79 Ve Štýrsku byly již r. 1186 dcery uznány jako dědičky, v Dol. Rakousku r. 1583.

80 O. Brunner: **Land und Herrschaft**, str. 426.

81 K. Bosl: Stände und Territorialstaat in Bayern, in: **Der deutsche Territorialstaat im 14. Jhd.** Bd. II. Hrsg. v. H. Patze, Sigmaringen 1971, str. 434–369.

82 H. Spangenberg: **Landesherrliche Verwaltung**, str. 510.

83 Tamtéž str. 513

84 G. v. Below: System und Bedeutung der landständischen Verfassung, in: **Territorium und Stadt**, München/Leipzig 1900, str. 199.

85 Vévoda z Bergu obdržel již v r. 1401 od papeže Bonifáce IX. bulu, která osvobozovala všechny jeho poddané ve věcech světských od církevních soudů.

86 V Hessensku byly obnoveny v průběhu 16. stol. všechny staré regály a podřízeny bezprostředně panské centrální správě. Pokud se týče finanční politiky, je z toho hlediska velmi zajímavý pokus o ujednocený přehled ekonomického chodu teritoriálního státu Viléma IV. Dolnohessenského. viz K. Czok: **Charakter und Entwicklung**, str. 390.

© Dagmar Baumannová 1990

Zur Problematik der Entstehung und Struktur der deutschen feudalen Staaten

Dagmar Baumannová

Resumé

Das systematische Interesse für die Fragen der Entstehung und Funktion der deutschen Territorien kam in der deutschen und österreichischen Historiographie in der Mitte des 19. Jhd. im Zusammenhang mit dem Problem der Entwicklung und der historischen Funktion des deutschen feudalen Staates zum Ausdruck. Es handelt sich um die Erforschung der Ursachen des progressiven Zerfalls des deutschen Staates im Mittelalter und der Entwicklung der Territorien (als Ersatztypus), die sich im Verlauf der Jahrhunderte in einem Typus des institutionellen Flächenstaates vom absolutistischen Charakter entwickelten.

Die Ursachen der Entwicklung der Territorien betrachtet die marxistische und teilweise auch die bürgerliche Historiographie unter mehreren Aspekten: 1) das verwaltungsrechtliche Gebiet (die Grafschaft, die Immunität, die Bindung des Lokalverwaltungsgebietes), 2) das sozial-ökonomische Gebiet (die Grundherrschaft, die hofrechtliche Verwaltung, die Funktion der Städte), 3) das ideologische Gebiet (die universalistische Politik der deutschen Herrscher, die Abschwächung der Zentralverwaltung bis zur Emanzipation im verwaltungsrechtlichen Sinne, der Verlust der Bindung „Herrscher- Feudalität“ im verwaltungsrechtlichen Aspekt).

Während die bürgerliche Historiographie das Problem der Entstehung der deutschen Territorien nur einseitig begriff (die Isolation der einzigartigen Elemente ohne Verbindung an die geschichtliche Wirklichkeit), nimmt die marxistische Historiographie (vor allem der UdSSR und der DDR), die Fragen auf, die mit Territorialproblematik verbunden sind, in dem ganzen Komplex der historischen Entwicklung. Letzten Endes ist es wichtig zu sehen, daß die Historiker sich bisher sehr wenig der ökonomischen Sphäre (namentlich der Stadtproblematik) unter den Aspekten der Bildung der Territorien widmeten.